

Радивој Радић

СВЕТИ САВА ПУТНИК И ХОДОЧАСНИК*

Одвајкада је било људи који су путовали од једног до другог града, пловили морима, крстарили светом. Средњи век је познавао велики број таквих ходочасника, трговаца, мисионара, путника-намерника, изасланика и пустолова. Налазећи се на поверљивим и одговорним задацима, горљиво настојећи да посете нека света места или једноставно ношени радозналостићу и авантуристичким духом, они су се отискивали ка далеким земљама и ходили широм оновременог света. Византинац Козма Индикоплевст је у VI столећу опловио скоро читаву васељену, фанатични фрањевац Вилхелм од Рубрука је почетком друге половине XIII века доспео на двор монголског кана у далеком Каракоруму, венецијански грађанин Марко Поло је 1275. стигао у Пекинг, док је неуморни арапски радозналац Ибн Батута у другој четвртини XIV столећа допро до најудаљенијих кутака ондашњег света. Колико је познато, највећи српски путник у средњем веку био је Растко Немањић — Свети Сава.

Када се српском великом жупану Стефану Немањи и његовој супрузи Ани, који су већ били у позним годинама живота, 1175. родио трећи син Растко њиховој срећи није било краја. Монах Доментијан, Савин ученик и биограф, забележио је следеће: „Родитељи његови, имајући велику љубав према њему, често долажаху к њему, испуњујући се великим дивљењем због њега и имајући многе мисли и печали за њега: 'Шта ће бити ово дете послано нам од Бога?' и предадоше га Божјој вољи и научише га светим књигама”. Затечени и узбуђени радошћу касног родитељства, они ни су могли ни да сањају о томе шта ће постати њихово најмлађе чедо.

* Прочитано на Светосавској академији у Краљеву, 26. јануара 2001, у сали Краљевачког позоришта.

Савиним биографима, Доментијану и Теодосију, може се приписати одређена болећивост према Светом и склоност ка његовом величању, а потоњим српским писцима нека врста родољубиве понесености. Међутим, и истраживач који гвозденим логиком критичког историчара, логиком која не познаје било какву врсту пристрасности и необјективности, проучава живот и рад Светог Саве остаје затечен и задивљен не само разноврсношћу његове делатности него и свеукупним опсегом његовог дела. Отуда не треба да чуди да један модерни западноевропски истраживач, изванредан зналац живота и дела Светог Саве, застаје пред његовом историјском величином и са пуно разлога износи своју недоумицу речима: „Историчар који покушава да напише биографију те славне личности српске средњовековне историје може се с правом уплашити при помисли на широк спектар Савиних делатности. Обесхрабриће га многобројни видови у којима се он појављује: управник једне области, затим калуђер на Светој Гори па онда архиепископ; дипломата коме је краљ, његов брат, поверавао деликатне задатке; оснивач неколико манастира и организатор њиховог духовног живота и дисциплине; закоподавац у области канонског права; први поглавар српске аутокефалне цркве; путник који је обишао сва места ходочашћа у источном Средоземљу; први прави писац своје земље; личност чији се посмртни култ проширио по целом Балканском полуострву тако да га је касније делимично прихватило чак и турско становништво у том делу света; светац заштитник Срба без премца; полулегендарна фигура која се до данас одржала, слављена у народним умотворинама, поезији и песми; његова митопејска моћ без сумње је јединствена у Источној Европи; све то, и још много више, мора да заплаши његовог биографа”. Све је то стало у само шест деценија трошног овоземаљског живота, у белину која раздваја две бројке, бројке које означавају исходиште и утоку његовог овоземаљског живота, годину 1175. када је угледао светлост дана и годину 1236. када се упокојио.

Овом приликом бих посебно желео да нагласим један сегмент Савине свестране личности — његов немирни дух и љубав према путовањима и ходочашћу. Најпре је неопходно подсетити да је голобради младић Растко, запостављајући све благодати свакодневног живота, веома рано кренуо стазама духовног самопрегора и стао да размишља о монашком бивствовању. У исто време најмлађи Немањин син је почео да машта и о далеким путовањима и о обиласцима највећих хришћанских светиња. Код Доментијана можемо да прочитамо како се у молитвама обраћао Исусу Христу и говорио му: „и удостоји ме да текавши на исток у свети Твој град, Јерусалим, поклоним се Твоме животворећем гробу и да душевним и срдачним мојим очима сагледам где је лежало Твоје пречисто тело, и где су стајале Твоје пречисте ноге, и животворећи Твој крст, на ком се ради нас проли пречиста крв Твоја”.

Занимљиво је напоменути да је и једно наводно пророчанство Савиног оца Симеона Мироточивог предсказало најмлађем сину да ће бити велики путник. Монах Доментијан о томе бележи: „проћи ћеш истоке и западе, провођен самим Господом, и обасјаћеш долине и брда као сунце, оптећи ћеш све градове као Игњатије Богоносац, и испитаћеш све неиспитане путеве владике свог Свдржитеља, и свима ћеш се часно поклонити, и удостојен Његове благодати доћи ћеш до истока к мени, и са Господом наста нићеш се у бесконачне векове, амин”.

Ипак, прво Растково велико путовање одиграло се под веома необичним околностима и имало је обележја младалачког престапа. По свој

прилици негде с јесени 1191. године, под изговором да иде у лов, српски принц је одбеглао са очевог двора и заједно са једним руским калуђером обрео се на Светој Гори. Ту је ускоро и започела његова монашка каријера. Јединствена република православних духовника, на којој је боравио у више наврата, постала је својеврстан стожер у Савином животу. Када би му негде другде понестало снаге он се враћао Атону да би попут легендарног Антаја дотакао његово тло, добио нову снагу и изнова могао да се посвети разноврсним делатностима. Добро је познато да је Савино ревносно подизавање и беспоговорно подвргавање најстрожим захтевима испосничке аскезе осталим монасима истовремено служило и као узор и као прекор.

Ипак, ни на Светој Гори инок Сава није мировао већ се трудио да упозна и најзабигије делове каменитог халкидичког полуострва. Тако Доментијан записује следеће: „А он Богом наоружани слуга служаше светима, ходећи непрестано босим ногама по пустињама и по пећинама и по земаљским пропастима, и посећујући све преподобне и све праведне свете мужеве у пустињама, који трпе Христа ради...”

Неизмерне су Савине заслуге за оснивање српског манастира Хиландара на Светој Гори Атонској 1198. године. У том циљу, он је у два маха путовао у Цариград где га је византијски цар Алексије III Анђео примио са највећим почастима. Василевс Ромеја је изашао у сусрет жељама монаха Саве и његовог оца Немање, у монаштву нареченог Симеона, и издао је златопечатно слово којим заправо почиње свој живот српски манастир на Светој Гори. Боравак у византијској престоници — циновском мегалополису и великом светионику православља — Сава је искористио да посети неке од најзначајнијих богомоља источног хришћанства. Према речима свог биографа, српски монах је боравио у манастиру Богородице Евергетиде (Добротворке) чији су калуђери Саву и Симеона сматрали својим ктитори-ма.

Првих година XIII столећа Сава је путовао у Солун, други град Византијског царства, где је био рукоположен за архимандрита. Нешто касније — у међувремену су крсташи заузели Цариград и срушили Византију — Сава је отишао у Србију носећи уз себе мошти свога оца. Тамо је следећих десетак година био игуман манастира Студенице. Потом се изнова обрео на Светој Гори, у „небеском граду”, како Атон у тренутку надахнућа и испуњен религиозним заносом назива један византијски писац. Онда је уследила његова чувена мисија која је српској држави донела аутокефалну архиепископију. Године 1219. Сава је путовао у Nikeју и код цара Теодора I Ласкариса и васељенског патријарха Манојла I издејствовао црквену независност за Србију. Први српски архиепископ се на повратку задржао у Солуну где је боравио у „свом” манастиру Филокал. У граду светог Димитрија је „преписао многе књиге закона, потребне његовој саборној цркви, које се односе на усавршавање праве вере”. По повратку у Србију радио је на организацији самосталне цркве. Најпре је боравио у Студеници, а онда је прешао у Жичу која је постала седиште архиепископије.

Путовати у средњем веку није било ни једноставно ни сигурно. Лако се могло догодити да се путовање претвори у праву авантуру са тешко сагледивим последицама. И неуморни српски калуђер је имао различита искуства са својих дугих и честих путештвија. Доментијан и Теодосије у више наврата доносе интересантне податке о Савиним договорштинама са разбојницима, гусарима пре свега, из којих је он на волшебан начин успео да се избави.

Међу Савина путовања можемо убројити и она која су имала веома важну дипломатску тежину. Најпре је то било 1214. године када је брат српског краља хитао у логор обласног господара Стреза који је у договору са Бугарима и Латинима намеравао да са три стране нападне Србију. Уследио је колошлет необичних збивања, чије је средиште била погибија славољубивог бољара, али је опасност за српску државу била отклоњена. Неколико година касније, опет у веома критичној ситуацији за Србију, уследио је Савин одлазак у Угарску. Краљ Андрија II је вероватно 1220. године напао северне делове државе Стефана Првовенчаног. Важна дипломатска мисија и овога пута је била поверена Сави, и он је под прилично затамњеним околностима одвратио владара Угара од рата.

Руковођен давнашњом жељом да посети места ходочашћа у Светој земљи везана за живот, страдање, васкрсење и вазнесење Исуса Христа, Сава се одлучио на своје прво путовање у Палестину. Лађа првог српског архиепископа је средином 1229. године испловила из Будве према Истоку. Он се затим искрцао на обалама источног Средоземља, вероватно у граду Акри, а онда је наставио према Јерусалиму. Ту је најпре походио „велику цркву Светог Васкрсења Христовог”, односно најважнији храм Свете земље и целог хришћанског света, саграђен на традиционалном месту Распећа и гроба Христовог. Затим је Сава отишао у градић Витлејем где се поклонио месту рођења Христовог, а онда је у Јерусалиму посетио Свети Сион, „мајку свих цркава”, и нешто касније грузијски манастир Светог Крста. Није пропустио да обиђе ни цркву Свете Ане, а онда се запутио ка Гетсиманији где је посетио „цркву Пречисте Богородице”, целивао Богородичин гроб и крај њега служио свету литургију. У жељи да обиђе најважнија места Христовог живота, српски монах је походио Маслинову Гору, Галилеју, Витанију, Брдо Четрдесетнице. Када се нашао на обали реке Јордана, у којој је крштен Исус, умιο се њеном водом и благодарио Господу. После неког времена проведеног у Јерусалиму српски архиепископ је кренуо ка Великој лаври светог Саве Освећеног, „свога саликостојника“ како вели Доментијан. Пошто је обишао витлејемске и јорданске пустиње „и сву Палестину”, Сава је пожелело да поново крене пут Свете Горе Атонске. Претходно је из Јерусалима отишао у Назарет „истим путем, којим и ... Христос у све године иђаше са својим родитељима од Назарета у Јерусалим пред празником Пасхе”. Није могао да мимоиђе ни легендарну Таворску Гору, и на месту „пресветлог преображења Христа“ поклонио се „страшном Божијем Подножју”. Његови биографи посебно истрајавају на чињеници да је на Тавору Сава био истински узбуђен. Одатле се запутио ка Акри где је чекао лађу за „Анатолију”, односно Никејско царство. Искрцао се вероватно у Смирни и посетио је цара Јована III Ватаца, а нешто касније је наставио путовање за Свету Гору. Наравно, ни овога пута није мимоишао Солун где га је веома благонаклоно примио цар Теодор I Анђе. Са Атона је крајем 1229. или почетком 1230. године опет отишао у Србију.

Посета светим местима оставила је тако дубок утисак на Саву да је четири године касније решио да поново крене на Исток. Најпре је изабрао свог наследника на архиепископском престоу, ваљаног подвижника Арсенија, а онда је, вероватно у пролеће 1234. кренуо на друго поклоничко путовање у Свету земљу. Поново је испловио из Будве и најпре пошао у јужну Италију. Јадрански гусари су сазнали за пут којим ће он пловити, па су затворили улаз у Бриндизи, али се Савин брод ипак провукао кроз блокаду и усидрио у тамошњој луци. Ни наставак путовања није могао да прође без

невоља: његову лађу је на путу за Акру захватила жестока бура. И овога пута је најпре стигао у Јерусалим, а затим се упутно у Александрију, седиште славне патријаршије. Боравак у Египту, чије су пустиње колевка испосничког обитавања, Сава је искористио да обиђе места где су се подвизавали први одшелници, пре свега свети Антоније Велики, родоначелник монашког живота. Осим тога, Сава је обишао Каиро, као и часне монашке обитељи у Тиваиди. Лично га је примио египатски султан ал-Камил и дао му водича за путовање по кршевитом планинском масиву Синаја где је посетио гласовити манастир Свете Катарине. После извесног времена које је провео у Јерусалиму, обрео се у престоници Сирије — Антиохији. Одатле је запловио према западним обалама малоазијског потконтинента. Према Доментијановом казивању, шовидба Левантом била је „врло мучна јер је Сава страдао од морске болести и физичке исцрпености. Преко Смирне, Цариграда — али Цариграда којим су тада господарили Латини — и Месемврије, доспео је у Трново на двор бугарског цара Јована II Асена. Ту је велики путник и ходочасник и преминуо 14. јануара 1236. године. Сахрањен је у тамошњој цркви Четрдесет мученика.

Међутим, то није био и крај Савиних непрестаних и дугих путовања. Његов синовац, краљ Владислав, после дугих перипетија успе да стричеве земне остатке пребаци у Србију и сахрани их у цркви манастира Милешеве. Овај храм је постао жижа Савиног култа. У међувремену је српска средњовековна држава пропала под налетима Османлија. Савино тело је у Милешеву почивало три и по века привлачећи ходочаснике из свих балканских земаља. И, напослетку, по наређењу великог везира Синан-паше српски светитељ је 1594. године симболично кренуо на Своје последње путовање. Тада је дрвени ковчег са његовим моштима пренет у Београд и па Врачару положен на ломачу и спаљен. Осигуни турски великодостојник није могао знати да је физичко уништење Савиног тела допринело томе да његова посмртна слика постаје свуда присутна и безвремена. И данас, наиме, српски монах, просветитељ, путник и писац живи у колективном памћењу Срба, а нама се чини да дух Светог Саве и даље покровитељски лебди изнад његовог отачаства.